

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENİM GÖRDÜKLERİ ALANLARA GÖRE ORGAN NAKLİ VE BAĞIŞI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Fatih SEZEK (*)

Ercan KAYA (**)

Zehra AKMAN (***)

Bağdat ERBİL (****)

Büşra ASLAN (*****)

Rüya ÖZGEN (*****)

Özge KELEŞ (*****)

Öz

Çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri alanlara göre organ nakli ve organ bağışına yönelik tutum ve görüşlerini tespit etmektir. Bunun için 2012-2013 yılı bahar döneminde Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören 1509 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket dört alt bölümden oluşmaktadır ve sorular Likert tiptedir. Elde edilen bulgulara göre çalışmaya katılan 295 sağlıklıdan 5'i, 378 fenciden 4'ü, 836 sosyal alan öğrencisinden sadece 14'ü organ bağışında bulunmuştur ve bu oranlar arasında istatistiksel olarak fark yoktur. Ancak organ bağışında bulunmama sebepleri arasında istatistiksel olarak fark vardır. Çoğu öğrenci organ bağışını düşünmek için erken olduğunu belirtmiştir. Ancak sağlıklılar "başka dine mensup birisine organ bağışında bulunmada" diğerlerine göre daha isteklidir. Aile fertlerinden birinin ölmesi durumunda veya kendileri hayatta iken bir başkasına organ vermeleri gerektiğinde bütün grupların benzer şekilde davranma eğiliminde olduğu görülmüştür. "Çok yakın bir arkadaşınıza organ bağışlar mısınız?" sorusunda sosyal alan öğrencilerinin daha istekli olduğunu ve cevaplar arasında istatistiksel olarak fark olduğunu ortaya çıkmıştır. Sağlıklılar bağışlanan organların tıbbi deneylerde kullanılmasından daha az endişe duymakta ve tıbbi deneyler için hayvanlardan insanlara organ nakline daha olumlu bakmaktadırlar. Ancak gerek sağlıklıların gerekse diğer alanlardaki öğrencilerin doktorlara yeterince güvenemeyeceği, organ nakillerinde mafyanın aracı olabileceği gibi benzer endişeler duydukları tespit edilmiştir.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F. İlköğretim Bölümü Fen Bilgisi Öğretmenliği ABD. (e-posta: fsezek@atauni.edu.tr).

***) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, K.K.E.F. OFMAE Bölümü Biyoloji Eğitimi ABD. (e-posta: ercan25kaya@atauni.edu.tr)

****) Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Biyoloji Eğitimi ABD.

*****) Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Biyoloji Eğitimi ABD.

*****) Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Biyoloji Eğitimi ABD.

*****) Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Biyoloji Eğitimi ABD.

*****) Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Biyoloji Eğitimi ABD.

Diğer yandan, alanlar açısında bütün öğrencilerde organ nakli ile ilgili en temel konularda bile bilgi eksikliklerinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Organ Bağışı, Tutumlar, Üniversite Öğrencileri, Farklı Alanların Etkisi

Different Fields Effects on the Attitudes of the University Students Towards Organ Transplantation and Donation

Abstract

This study was conducted to determine factors affecting universities students' knowledge and attitudes about organ transplantation and donation, according to different educate fields. The study sample was composed of 1509 students from Atatürk university, in the fall semesters of 2012-2013 academic years. Data were collected with a questionnaire consisting of likert questions. The survey consist of four subunits. The 5 of 295 healths, 4 of 378 science, 14 of 836 socials students are donate and these proportions haven't any different statistically. On the other hand, the views of persons having no organ donation have statistically different according to chi square ($p < 0,05$) and the majority of them are thinking of organ donation very early. In the care and attitude test, these views of different fields aren't statistically important according to chi square ($p > 0,05$). But, health's fields have more willing to donate a person with another religious. In case of death of one of their family members or necessary to give themselves another body when they are alive, We can say that all groups will act in a similar manner. Among the reasons of not thinking to donate an organ aren't statistically important ($p < 0,05$). When we review these reasons, most of them have said that this is early. "Can you donate an organ to a very close friend? Social fields students are more willing and we can say that the statistical difference between the answers. Health are less worried about the use of donated organs in medical experiments and more positive organ transplants from animals to humans for medical experiments. However, in both health and other fields, students said that do not trust the doctors and think to take the part of organ mafia. On the other hand, we were reported that their knowledge about transplantation and donation is insufficient in the all fields.

Keywords: Organ Donation, Attitude, University Students, Effect of Different Educational Fields.

Giriş

Organ bağışı; kişinin sağlığında ya da öldükten sonra organlarını, kronik organ hastası olan kişilere nakledilmesi için bağışlamasıdır. Organ nakli ise başka hiçbir tıbbi çözüm olmadığında bir insanın organ veya dokularını ihtiyacı olanlara bağışladıktan sonra, bu organ veya dokuların tedavi amacıyla nakledilmesidir (Parlak, 2009). Organ yetmezliği nedeniyle yaşamının sonuna gelmiş bir hastanın hayatını kurtarmak, yaşam süresini ve kalitesini artırmak organ naklinin en önemli hedefidir (Koçak ve ark. 2010).

Organ nakli canlıdan (örn. böbrek, karaciğer gibi) veya beyin ölümü gerçekleşmiş kişilerden yani kadavradan (örn. Kalp gibi) yapılabilir. Günümüzde kalp kapağı, kalp, akciğer, karaciğer, böbrek, pankreas, ince barsak, kemik iliği, kan, sinir, deri, kemik, yüz, kol-bacak, kornea gibi yaşamsal önemi olan pek çok doku ve organın nakli yapılabilmektedir. Uygun vericinin bulunması durumunda alınan organlar; ilerlemiş kalp, böbrek, karaciğer ve akciğer hastalıkları olanlar, ince bağırsakları önemli ölçüde alınmış veya işlev kaybı gelişmiş hastalar, kornea kaynaklı görme kaybı ve böbrek yetmezliği gelişmiş diyabetli hastalar, bazı kan, kalp ve akciğer hastalıkları olanlar, cildinin önemli bir bölümünü kaybetmiş hastalar, yüzünün çoğunu estetik ve fonksiyonel olarak kaybetmiş hastalar, kemik ve tendonlarında önemli hasar gelişmiş hastalar için yeni bir başlangıç demektir. Günümüzde organ nakli, birçok kronik organ hastalıklarında uygulanan rutin, geçerli ve ileri bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir (Bölükbaşı ve ark. 2004; Garcia ve ark. 2012).

Bağışlanan organlar öncelikle doku ve kan grubu uygunluğuna göre acil bekleyen hastalara nakledilir. Alıcı ve verici arasındaki doku ve kan grubu uyumu naklin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan ilk kriterdir. Ulusal koordinasyon sistemi tarafından yapılan dağıtımlarda hiçbir şekilde din, dil, ırk, cinsiyet, zengin-fakir ayrımı yapılmaz. Ülkedeki bekleyen bütün acil hastalar (Karaciğer ve kalp hastaları vs.) taranır ve en uygun alıcıya nakil yapılır (Bölükbaşı ve ark. 2004; Genç, 2009; Üstündağ ve ark. 2007).

"Nakil için yeterli organ bulunamaması" hemen her ülkenin önde gelen sağlık problemlerinden biridir. Nakil bekleyen hasta sayısı sürekli artarken, bağış sayısı oldukça yetersiz kalmaktadır. Özellikle böbrek, karaciğer ve kalp gibi hayati önemi olan organların naklini bekleyen hastalar için zamanında ve uygun organ bulunamadığından istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki organlarını bağışlamış bir insan aynı anda birçok insanın hayatının kurtulmasına, sağlığına kavuşmasına ve hayat kalitesinin artmasına neden olabilmektedir (Naçar ve ark. 2001; Parlak, 2009; Şıpkın ve ark., 2010; Yılmaz, 1993).

Türkiye’de halen 20 bini aşkın kişi böbrek, karaciğer, kalp, pankreas ve akciğer nakli için beklemektedir. 70 bin kronik böbrek hastasından 40 bini ise yaşamını diyaliz makinesine bağlı sürdürmektedir. Genetik özelliklerin yanı sıra sağlıklı beslenmeme ve aşırı tuz tüketimi nedeniyle 2016 yılında kronik böbrek yetmezliği hasta sayısının 115 bini bulması beklenmektedir (URL-1).

Organ nakillerindeki ilerlemelere ve organ bağışını artırmaya yönelik mevcut girişimlere rağmen, bağışlanan organ sayısı ihtiyacı karşılayamaz haldedir (Üstüner, Uysal ve Kaya 2009). Yapılan araştırmalar organ bağışını yetersizliğinin yasal, dinsel, eğitimsel vb. birçok nedeni olduğunu göstermektedir (Göz ve Şalk Güreli 2007). Bazı ülkelerde dini veya kültürel yaklaşımlar ölünün vücut bütünlüğünü bozmayı uygun görmediğinden, organ bağışını daha çok aralarında kan bağı olan hayattaki kişiler arasında gerçekleştirilmekte, akrabalar arasında uygun verici bulunmadığı durumlarda ücret karşılığı başkalarından organ bulunmaya çalışılmaktadır. Para karşılığı organ temini uluslararası düzenlemelerle

yasaklanmış olmakla birlikte, toplumların ahlaki sosyal ve ekonomik koşulları para karşılığı organ temini konusunda belirleyici rol oynamaktadır (Kılıç ve ark. 2010). Ülkemizde yapılan organ nakillerinin yaklaşık %75'i sağlıklı kişilerden alınan organlarla gerçekleştirirken, Avrupa ülkelerinde nakillerin %80'inden fazlası kadavradan alınan organlarla yapılmaktadır (Göz ve Şalk Güreli, 2007). Ülkemizde de kadavra verici bulma oranı az da olsa artmıştır (URL-2).

Diğer yandan, yeterli organ nakli yapılamaması nedeniyle, tedavi masrafları, makine ithalatları, sarf malzemeleri, beslenme, ilaç maliyetleri, iş hayatında olamama yoluyla oluşan yıllık ulusal kayıp ise yaklaşık 3 milyar doları bulmaktadır (URL-3).

Bu çalışma, farklı alanlarda öğrenim gören üniversite öğrencilerinin organ bağışısı ve organ nakline karşı bilgi düzeylerini ve tutumlarını tespit etmek, bu tutumlara etki eden muhtemel faktörleri belirlemek, organ bağışısı ve nakli konusunda görüşlerini almak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Geniş örnekleme sahip bu çalışmanın farklı zamanlarda yapılacak olan araştırmalara kaynak oluşturabileceğinden dolayı önemli olduğu düşünülmektedir.

Yöntem

Tarama (survey) yönteminin kullanıldığı bu çalışma 2012-2013 öğretim yılı bahar döneminde Atatürk Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören lisans ve yüksek lisans seviyesinde 1509 öğrenci ile yürütülmüştür. Anket yapılan bölümler müfredatlarındaki ders içeriklerine göre yakın oldukları alanlar (Sağlık, Fen ve Sosyal) içerisinde değerlendirilmiştir. Buna göre; Sağlık (Veterinerlik, Tıp, Hemşirelik, Ebelik, Eczacılık, Dişçilik, Moleküler biyoloji, Besyo), Fen (Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik, Mühendislik, Ziraat, Su ürünleri, Fen bilgisi) ve Sosyal (Okul öncesi, Tarih, Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Felsefe, Edebiyat, Sınıf Öğretmenliği, İletişim, Güzel Sanatlar, PDR, İktisat, İlahiyat, Hukuk, İngilizce, Sosyoloji, Turizm) olmak üzere üç farklı alana bölünmüştür. Sorular yurt içi ve yurt dışında yapılan çeşitli çalışmalardan derlenerek düzenlenmiş ve uygulanmıştır (Daar ve ark. 1990; Gabel ve ark. 1994; Hai ve ark. 1999; Naçar ve ark., 2001; Göz ve Şalk Güreli 2007; Yaşar ve ark., 2008; Özer ve ark., 2008; Akış ve ark., 2008; Parlak 2009; Üstüner, Uysal ve Kaya 2009; Koçak ve ark., 2010; Kılıç ve ark. 2010; Yeter ve Demirtaş 2010). Anket soruları Likert tipi olup "kişisel bilgi", "organ nakline karşı tutum", "organ nakli ile ilgili genel bilgi" ve "düşünceler" olmak üzere dört alt bölümden oluşmaktadır. Anketin iç güvenilirlik katsayısı (Chronbach α) 0,77 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır. Sonuçları hesaplamada betimsel istatistiklerden % ve kestirimsel istatistik analizlerinden Khi-kare (X^2) analizleri yapılmıştır. Ayrıca tüm analizler için %95 güven aralığı, $p=0.05$ anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır

Bulgular ve Tartışma

Uygulamaya katılan öğrencilerin % 19.5'i sağlık, %25.0'i fen ve %55.5'i ise sosyal alanlarda öğrenim görmektedir. Sosyal alan öğrencileri sayıca fazla olduğu için örnekle-mimizde de diğer alanlara göre daha büyük oranda temsil edilmektedir.

Tablo 1. Organ Bağışlama, Aileden Birine Bağışlanma ve Bağışa İhtiyaç Olma (%)

(n)= 1509	Alanlar	Evete	Hayır	X ²	p
1. Organ bağışında buldunuz mu?	Sağlık	1.7	98.3	0.730	0.694
	Fen	1.1	98.9		
	Sosyal	1.7	98.3		
2. Ailenizde organ nakli yapılan kişi var mı?	Sağlık	5.8	94.2	7.857	0.020 *
	Fen	2.1	97.9		
	Sosyal	2.9	97.1		
3. Sizin organ nakline ihtiyacınız var mı?	Sağlık	0.0	100	3.187	0.203
	Fen	1.1	98.9		
	Sosyal	1.1	98.9		
4. Organ bağışında bulunmama nedeniniz? (%)	Sağlık	Fen	Sosyal	2.715	0.044
A) Organ bağışını düşünmem için çok erken	50.2	48.1	48.3		
B) Bu konuda kararsızım	20.3	24.3	21.7		
C) Çevrem tepkisinden çekiniyorum	3.1	3.7	3.2		
D) Diğer (yazınız)	26.4	23.8	26.8		

* %5 seviyesinde önemli (p<0,05)

Tablo 1'de görüldüğü gibi ; "Organ bağışında buldunuz mu?" sorusuna verilen cevaplar arasında alanlar açısından fark yoktur (X²=0,730, p>0,05). Katılımcıların ancak %1,1-1,7 kadarı organ bağışında bulduklarını belirtmişlerdir. Ailesinde organ nakli yapılan kişiler açısından irdelendiğinde en yüksek oran %5,8 ile sağlıkçılar olurken, en düşük oran fencilerdedir ve fark istatistiksel olarak anlamlıdır (X²=7,857, p<0,05). Sağlık kesiminde kendisi organ nakline ihtiyacı olanlar olmamakla birlikte diğer iki alanda %1,1 seviyesindedir ve gruplar arasında istatistiksel olarak fark yoktur (X²=3,187, p>0,05).

Tablo 2. Alanlara göre öğrencilerin organ bağıışı ile ilgili tutumları (%)

(n)= 1509	Alanlar	Katlıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	X ²	p
5. Organ bağıışı şefkat ve merhameti gerektirir	Sağlık	81.7	8.8	9.5	6.371	0.173
	Fen	83.9	9.3	6.9		
	Sosyal	86.6	6.3	7.1		
6. Organ bağıışı hiçbir karşılık beklenmeden yapılmalıdır	Sağlık	90.5	3.7	5.8	4.357	0.360
	Fen	92.9	4.2	2.9		
	Sosyal	92.9	3.3	3.7		
7. Organ bağıışı insanlığa faydalı bir iştir.	Sağlık	90.2	6.1	3.7	7.830	0.098
	Fen	92.1	7.1	0.8		
	Sosyal	91.5	5.5	2.9		
8. Organ bağıışı herkesin yapması gereken, toplumsal bir sorumluluktur.	Sağlık	56.6	27.1	16.3	4.216	0.378
	Fen	64.3	23.0	12.7		
	Sosyal	60.6	24.9	14.5		
9. Tanımadığım biri içinde olsa organlarımı bağıışlarım	Sağlık	59.7	28.5	11.9	4.689	0.321
	Fen	56.1	34.1	9.8		
	Sosyal	53.9	34.3	11.7		
10. Ölen bir bağıışçının vücudu nakil amacıyla gerektiğinde parçalanabilir	Sağlık	62.7	21.4	15.9	4.124	0.390
	Fen	56.9	23.8	19.3		
	Sosyal	57.2	25.6	17.2		
11. Organlarımı başka bir dine mensup (Hıristiyan, Yahudi vs.) birine bağıışlarım.	Sağlık	53.9	22	24.1	9.936	0.042 *
	Fen	46.6	24.1	29.4		
	Sosyal	46.9	28.7	24.4		

* %5 seviyesinde önemli (p<0.05)

Alanlar açısından organ bağıışında bulunmama nedenleri arasında istatistiksel yönden fark olmakla birlikte (X²=2,715, p<0,05), gösterilen nedenlerin oranları arasında paralellik olduğu söylenebilir. Bütün gruplarda deneklerin yaklaşık yarısı "organ bağıışı konusunu düşünmek için erken olduğu", %20-24'ü "bu konuda kararsız olduğu", %3'ü "çevrenin tepkisinden çekindiği", %25'i ise diğer sebeplerden dolayı organ bağıışında bulunmadığını görmekteyiz. Bütün bu veriler göz önüne alındığında ortaya koydukları gerekçeler ne olursa olsun farklı üç alanda öğrenim gören öğrencilerin organ bağıış durumları benzerdir. Diğer yandan Yaşar ve ark. (2008) Kırşehir'de sağlık meslek yüksekokulunda yaptıkları bir çalışmada katılımcıların yaklaşık %35'inin organ bağıışında bulunmak istedikleri, %10,5'i organ bağıışında bulunmak istemediklerini, % 54,6'sı organ bağıışı konusunda kararsız olduklarını belirtmiştir. Göz ve Şalk Güreli (2007) tarafından yapılan bir çalış-

mada, hemşirelerin %60.9'u organ bağışına istekli, %21.9'u isteksiz, %7.2'si kararsız bulunmuş ve yalnızca %3.1'inin organ bağış kartı taşıdığı anlaşılmıştır. Hemşirelerin organ bağışı konusunda yeterince duyarlı olmadıkları söylenebilir. Taner ve ark. (2002), yaptıkları çalışmada ise hiçbir katılımcının organ bağışında bulunmadıkları tespit edilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki organ bağışına istekli olmakla, organ bağış kartı taşımak aynı şey değildir. Bu araştırmalarda da organ bağış düzeyi çok düşüktür. Nitekim sağlık bakanlığının verileri de sonuçlarımızı desteklemektedir (URL-4,5). Gelişmiş ülkelerde ise bu oranlar bize göre çok yüksektir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde cerrahi ve tıp fakültesi öğrencilerinde yapılan bir çalışmada %49 (Hobeika ve ark., 2009), Alman toplumunda yapılan başka bir çalışmada ise %21 olarak bulunmuştur (Beutel ve ark., 2006).

Farklı alanlarda öğrenim gören öğrenciler; "organ bağışının şefkat ve merhamet gerektirdiği", "karşılık beklemeden yapılması gerektiği", "insanlığa faydalı bir iş olduğu" yönündeki genel kanaatlerde %80'in üzerinde katılmakta, "herkesin yapması gerektiği", "organımı tanımadık birisine de bağışlayabileceği", "ölen kişinin vücudunun nakil amacıyla parçalanabileceği" hususlarında ise oran %40-60'lara aralığına kadar düşmüş ve görüşler arasında istatistiksel olarak fark bulunmamıştır. Başka dine mensup birine organ bağışı konusunda sağlık kesiminin fen ve sosyale göre daha olumlu baktığını tespit etmekteyiz ($X^2= 9,936$, $p<0,05$), ancak bu ifade testin en düşük olumlu cevap alan ifadesidir. Yaşar ve ark. (2008)' e göre organ bağışı konusundaki çekinceler sorulduğunda öğrencilerin % 30,2'si "Vücut bütünlüğümün bozulmasını istemiyorum" ifadesini kullanmıştır. Diğer taraftan, yapılan araştırmalarda Ortadoğu ve Asya ülkelerinin çoğunda dini inançlar ya da geleneklerin yarattığı toplumsal direnç, kadavradan organ naklini güçleştirmektedir (Woo, 1992). Araştırmamızda "Ölen bir bağışçının vücudu nakil amacıyla gerektiğinde parçalanabilir mi?" sorusuna evet cevabının oranı %60'ın altına düşmektedir. Yani, deneklerimiz organ nakli için bile olsa vücut bütünlüğünün bozulmasını kabullenemeyen ve kararsız kalan yaklaşık %40-50 oranında bir kesim bulunmaktadır (Tablo 2). Bu testi genel olarak inceleyecek olursak, her üç alanında organ bağışı ve nakline karşı her ne kadar olumlu kanaatler varsa da, sorumluluğun kendisine dönebileceği noktalarda olumlu görüş oranlarının hızlı bir şekilde düştüğünü görmekteyiz.

Tablo 3. Aileden bir ferden ölümü durumunda, organ bağışına izin verir misiniz?

	Alanlar	Fikrim		Hayır %	X ²	p
		Evet %	Yok %			
12. Daha önce organlarının bağışlanmasını istemişse?	Sağlık	73.6	20.3	6.1	8.068	0.397
	Fen	73.3	17.7	9.0		
	Sosyal	73.3	17.2	9.4		
13. Daha önce organlarının bağışlanmasını istememişse?	Sağlık	5.8	34.6	59.7	8.095	0.088
	Fen	7.4	32	60.6		
	Sosyal	8.9	31.6	57.8		
14. Daha önce organlarının bağışlanması konusunda fikrini belirtmemişse?	Sağlık	21.7	49.2	29.2	1.051	0.902
	Fen	23.5	46.0	30.4		
	Sosyal	23.4	46.1	30.0		
15. Organ bağışı kartı varsa veya organ bağışı için kaydı varsa;	Sağlık	64.7	29.5	5.8	7.367	0.118
	Fen	65.1	24.3	10.6		
	Sosyal	63.0	26.6	10.4		

* %5 seviyesinde önemli (p<0,05)

Tablo 3'e baktığımızda, her üç alanda eğitim gören öğrencilerin cevapları arasında istatistiksel olarak fark yoktur. Ölen kişi daha önce organlarının bağışlanmasını istemişse veya organ bağış kartı varsa çoğunluk bu karara saygılı olacağını belirtmiştir. Ancak bu konuda katılımcılar yaklaşık 1/4'ünün kararsız veya karşı olduklarını görüyoruz. Ölen kişi daha önce organlarının bağışlanmasını istememişse yaklaşık %60'ının bu karara uyacaklarını, fikrini belirtmemişse katılımcıların da bu konuya yaklaşımlarının kararsız olduğunu görmekteyiz. Böyle bir durumda üç grupta da katılımcılar yaklaşık %20'si organlarının bağışlanmasını kabul edeceklerini, %40'nın kararsız olduğunu, %30'unun da kabul etmediklerini görüyoruz. Yani bir kişi organlarını bağışlamayı düşünüyorsa, hayattayken bu kararını yakınlarıyla paylaşırsa kararına büyük bir çoğunluğun uyacağını söyleyebiliriz. Yaşar ve ark. (2008) sağlıkçılar üzerinde yaptıkları bir araştırmada "Yakın bir akrabamızın beyin ölümü gerçekleştiğinde organlarının bağışı için kararınız ne olur?" sorusuna katılımcıların % 47,7'si izin veririm şeklinde cevap verirken, % 41,9'u kararsız olduğunu belirtmiş, % 10,5'i bu tür bir soruya olumsuz cevap vereceğini belirtmiştir. Kıraklı ve arkadaşları (2011) başka bir çalışmada, yoğun bakım hekimlerinin potansiyel donör olabilecek hastalar konusunda dikkatli olmaları, beyin ölümü klinik tanısı konulduktan sonra en kısa surede kesin rapor düzenlenmesi için maksimum çaba gösterilmesi ve aile görüşmelerinin mutlaka deneyimli ve eğitilmiş bir organ nakli koordinatörü tarafından yapılmasının organ bağışı konusunda aileleri ikna edebileceğini tespit etmişlerdir. Hemşireler hasta ve hasta yakınları ile diğer sağlık çalışanlarından daha fazla bir arada bulunduğundan, toplumun her kesimine bu konu ile ilgili eğitim ve danışmanlık yapabilirler. Ayrıca, beyin ölümünün tanınması, beyin ölümünün aileye açıklanması, bağış için ailenin onayının alınması, karar verme sürecinde ailenin desteklenmesi konularında da hemşirelerin büyük rolü olduğu unutulmamalıdır (McCloskey ve Bulechec, 2000). Bazı hastanelerde bireylerin ve ailelerin organ bağışında bulunmalarını sağlamak için sağlık

çalışanlarına bu kişilerle nasıl diyalog kuracakları ve hangi yöntemleri kullanarak kişilerin organ bağışına katkıda bulunmasını sağlayacakları konusunda eğitimler verilmektedir (Muthny ve ark., 2006). Çalışmamızda sağlık, sosyal ve fen alanlarının verdiği cevaplar arasında istatistiksel olarak farkın bulunmaması, başta sağlık alanı olmak üzere bütün fakülteler ve bölümleri kapsayan etkin bir bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Henüz hayatta iken, bir organın alınıp bir başkasına verilmesi gerekirse ne yaparsınız?

	Alanlar	Evet %	Fikrim Yok %	Hayır %	X ²	p
16. Çok yakın arkadaşınıza organ bağışında bulunur musunuz?	Sağlık	47.8	37.6	14.6	4.021	0.403
	Fen	55.0	32.8	12.2		
	Sosyal	53.7	33.5	12.8		
17. Tanımadığınız birine organ bağışında bulunur musunuz?	Sağlık	22.0	49.8	20.1	10.202	0.037*
	Fen	30.7	45.8	23.5		
	Sosyal	31.6	44	24.4		
18. Yakın akrabamıza nakil gerekirse. ölen bir insandan organ nakli yapılmasını ister misiniz?	Sağlık	78.0	17.3	4.7	0.696	0.952
	Fen	78.0	16.1	5.8		
	Sosyal	78.9	15.9	5.1		
18. Soruya cevabınız hayır ise sebebi nedir?	Sağlık		Fen	Sosyal		
A) Eş-dost tepkisinden çekindiğim		0	15.6	19.7		
B) Faydalı olacağını zannetmiyorum		25.0	21.9	30.3		
C) Ölen insanın sağlığında nasıl biri olduğunu bilmiyorum		75.0	62.5	50.0	3.443	0.489

* %5 seviyesinde önemli (p<0,05)

Tablo 4'te sadece "Tanımadığınız birine organ bağışında bulunur musunuz?" sorusunda istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. "Çok yakın arkadaşınıza organ bağışında bulunur musunuz?" sorusuna bütün alanlardan yaklaşık %50 civarında "evet", %30 civarında "fikrim yok" ve %13 civarında "hayır" cevabı çıkmıştır. Tanımadıkları birisine organ bağışında bulunulması konusunda ise "evet" cevapları hızlı bir şekilde düşerken, kararsızların oranı %50 civarına çıkmıştır. Ayrıca bu soruda en düşük "evet" cevabı %22 oranıyla sağlıkçılara aittir. Yakın bir akrabaya organ nakli gerekirse ölen bir insandan organ nakli yapılmasını isteyenlerin oranı %78, fikri olmayanların oranı %16, hayır diyenler ise %5 civarındadır. Yani organ vermektense almaya daha istekli olduğumuzu söyleyebiliriz. Yaşar ve ark. (2008) yaptıkları bir çalışmada, bu çelişkili duruma dikkat çekerek katılımcıların % 84,9'unun kendilerine veya yakınlarına başkaları tarafından organ bağışlanmasını istemesine karşın, sadece %34,9'unun organ bağışında bulunmak istediğini ifade etmektedir.

18. soruya göre 295 sağlıkçıdan sekizi, 378 fenciden 32'si ve 836 sosyal alan öğrencisinden 66'sı yakın bir akrabasına organ nakli gerekirse, ölen bir insandan organ nakli yapılmasını istememiştir. Oranlar arasında istatistiksel olarak fark yoktur. Sosyal ve fen alandakilerin sağlıkçılara göre eş ve dost baskısını daha fazla önemsediklerini söyleyebiliriz. Sağlıkçılar daha çok, ölen insanın sağlığında nasıl biri olduğunu bilmek istemektedirler.

Sağlıkçıların bu tutumu vericinin AIDS gibi hastalık taşıması düşünülerek verilmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Yaşar ve ark. (2008) yaptıkları çalışmaya göre; "Sizin ya da yakın akrabanızın organa ihtiyacı olduğu zaman başka bir insandan organ almak ister misiniz?" sorusuna katılımcıların % 84,9'u "evet" yanıtını verirken, katılımcılardan sadece 1 kişi "hayır" yanıtını vermiştir. Kalan % 14'lük kesim ise kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Her üç alan katılımcılarının verdikleri cevapların oranları incelendiğinde; doktorlara güvenilmediği, zengin ve yoksul hastalara eşit fırsat verilmediği, organ mafyasının nakillerde aracılık yapabileceği konularında endişeler olduğunu görmekteyiz. Diğer yandan sağlıkçılar biraz daha iyimser olmakla birlikte ($X^2=23,528$, $p<0,05$), bütün gruplar bağışlanan organların tıbbi deneylerde kullanılmasından endişelidir.

Yani sağlık sistemine yeteri kadar güvenilmemesinin organ bağışına ket vurduğu söylenebilir. İngiltere'de yapılan bir araştırmada halkın çoğunluğunun organ bağışına olumlu bakmakla birlikte, bir kaza veya ağır yaralanma durumunda donör kartı taşıdıkları için gerekli tedaviyi görememe endişesi taşıdıklarını, bu nedenle de donör kartı sahibi olmayı istemediklerini belirtmektedir (Whyte 1997).

Tablo 5. Alanlara göre organ bağışı ile ilgili genel düşünce durumu (%)

	Alanlar	Evet	Fikrim Yok	Hayır	X ²	p
19. Organlarını bağışlayanlara doktorların yeteri kadar tıbbi müdahalede bulunmamasından endişeli misiniz?	Sağlık	36.9	43.1	20.0	8.272	0.082
	Fen	44.2	43.1	12.7		
	Sosyal	42.7	42.2	15.1		
20. Bağışlanan organların nakil yerine, tıbbi deneylerde kullanılmasından endişeli misiniz?	Sağlık	43.1	29.5	27.5	23.528	0.000*
	Fen	51.1	35.7	13.2		
	Sosyal	50.4	31.8	17.8		
21. Organ nakillerinde zengin ve yoksul hastalara eşit fırsat verildiğine inanıyor musunuz?	Sağlık	14.9	21.6	59.0	1.361	0.851
	Fen	16.7	27.0	56.3		
	Sosyal	16.7	24.6	58.6		
22. Organ nakillerinde organ mafyasının aracılık yaptığını düşünüyor musunuz?	Sağlık	32.9	48.8	18.3	6.973	0.137
	Fen	36.0	42.1	22.0		
	Sosyal	32.1	43.4	24.5		
23. Organ naklinin organ bekleyen hastalara yapılacak masrafları azaltacağına ve ülke ekonomisine büyük katkıları olacağına inanıyor musunuz?	Sağlık	59.3	29.2	11.5	5.179	0.269
	Fen	53.7	34.9	11.4		
	Sosyal	53.6	32.3	14.1		

24. Son yıllarda yapılan organ nakilleri ile ilgili medya haberleri, bu konudaki düşüncelerinizi olumlu yönde etkiledi mi?	Sağlık	53.6	29.5	16.9	8.166	0.086
	Fen	56.1	30.2	13.8		
	Sosyal	60.3	23.9	15.8		
25. Organlarını bağışlayanlara, devletin bazı imkânları tanınmasının. organ bağışını artıracığına inanıyor musunuz?	Sağlık	56.6	25.8	17.6	3.509	0.476
	Fen	56.3	27.8	15.9		
	Sosyal	58.4	23.2	18.4		
26. Sizce ölen kişinin organları alınmadan önce, yakınlarının izninin alınması gerekli midir?	Sağlık	85.8	10.2	4.1	2.731	0.604
	Fen	86.2	9	4.8		
	Sosyal	85.4	8.5	6.1		
27. Beyin ölümü gerçekleşen kişilerin iyileşme ihtimali var mıdır?	Sağlık	23.4	33.2	43.4	5.927	0.205
	Fen	22.8	39.4	37.8		
	Sosyal	22.2	40.9	36.8		
28. Tıbbi araştırmalar için hayvanlardan insanlara organ nakli yapılabilir mi?	Sağlık	22.7	42	35.3	13.625	0.009*
	Fen	18.5	39.2	42.3		
	Sosyal	18.8	34.1	47.1		
29. Organ bağışının dini açıdan bir sakıncası var mıdır?	Sağlık	13.7	56.7	29.6	8.149	0.086
	Fen	16.1	54.1	29.8		
	Sosyal	17.3	48	34.8		
29. Soruya cevabınız evet ise	Sağlık					
A) Araştırma yaptım kesinlikle var		8.2	11.7	11.4	1.024	0.906
B) Sakıncalı olduğundan eminim		11.5	13.8	11.4		
C) Öyle olduğunu zannediyorum		80.3	74.5	77.3		
29. Soruda fikriniz yok ise ne yaparsınız?						
A) Resmi din kurumlarına sorarım		36.1	39.6	42.4	3.614	0.461
B) Güvendiğim din alimine sorarım		28.4	29.8	25.9		
C) Dini kitaplardan araştırırım		35.6	30.6	31.8		

* %5 seviyesinde önemli (p<0,05)

Suudi-Arabistan'da %87'sinin Suudi asıllı, büyük çoğunluğunu öğretmen ve öğrencilerin oluşturduğu, her iki cinsiyeti de kapsayan "Organ bağışında toplumun tutumu"nun incelendiği bir çalışmada; katılımcıların, ölmeden önce bağış kartı imzalamak istemediklerini, gerçeğe olarak da ağır yaralanmaları halinde potansiyel donör oldukları için gerekli bakımın gösterilmeyeceği, vücutlarına saygı duyulmayacağından korktuklarını bildirmektedirler (Al-Faqih, 1991). Hai ve ark. (1999), "Vietnam'da doku ve organ bağışı kabulü" adlı araştırmalarında, organ nakli ticaretinden endişe duyulduğu, bu ticaretin önlenmesi için gerekli girişimlerde bulunulması ve önlem alınmasının, ayrıca sağlık sisteminin donör ailesine ödül olarak maddi imkânlar sağlamasının beklendiğini belirtmektedir. Göz ve Şalk Güreli (2007) "Yoğun Bakım Hemşirelerinin Organ Bağışı İle İlgili Düşünceleri" isimli çalışmalarında ise hemşirelerin organ bağışından kaçınma sebeplerinden birinin (%21.4) yasal olmayan bir şekilde ölmeden organlarının alınmasından korkma olarak açıklamaktadır. Ağartan ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada da hemşirelerin

böyle bir korkuyu dile getirdikleri görülmüştür (Ağartan ve ark., 2006). Yaşar ve ark. (2008) yaptıkları başka bir çalışmada sağlık meslek yüksekokulu öğrencileri de (%16,3) "Tam olarak ölmeden organlarının alınmasından korkuyorum" ve yine %16,3'ü "Ticari yönden istismar edileceğime inanıyorum" ifadelerini kullanmışlardır. Göz ve Şalk Gürelli (2007)'nin sağlık alanında (Tıp, Diş Hekimliği, Sağlık Yüksek Okulu ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu) eğitim görmekte olan öğrencilerin organ bağışısı konusundaki düşüncelerinin belirlenmesi konulu çalışmalarında, öğrencilerin %2,4'ünün organlarının illegal olarak alınmasından korktukları için organ bağışısında bulunmak istemedikleri belirlenmiştir.

Organ naklinin organ bekleyen hastalara yapılacak masrafları azaltacağı ve ülke ekonomisine katkıda bulunacağı, medya haberlerinin olumlu yönde etkili olduğu ve devletin organ bağışısında bulunanlara bazı imkânlar sunmasının organ bağışısını artıracığı yönünde her üç alanın fikir birliği içinde olduğunu söyleyebiliriz. "Organ bağışısında halkın tutumunu etkileyen etmenleri" belirlemek amacıyla farklı ülkelerde yapılan araştırmaların bulgularımızı desteklediğini söyleyebiliriz. Marshall ve Daar (1998), Japonya, Hindistan ve Polonya'da "organ bağışısında halkın tutumunu etkileyen etmenleri" belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışma bulgularına dayanarak; Japon toplumunda kişiliğin algılanışı, kültürel oluşum ve değerler, Hindistan'da özellikle akraba olmayan donörlerden organ sağlanmasında maddi kazanç, Polonya'da ise organ nakli olmuş, organ nakli ile ikinci bir yaşama şansını hayatın bir hediyesi olarak gören kişilerin mutluluklarının yansıtıldığı, duygusal görüntü ve öykülerin TV ve basında yer alması olarak açıklamaktadırlar.

Bütün gruplarda katılımcıların %80'den fazlası ölen kişinin organlarını almak için izin alınması gerektiğini bilmektedir. Ancak sağlıkçılar da dâhil olmak üzere yaklaşık %20 oranındaki katılımcı beyin ölümü gerçekleşen kişinin iyileşebileceği, %33-40 oranında fikrinin olmadığı, %36-43'ü ise iyileşmeyeceği yönünde görüş bildirmiştir. Rowinski ve ark. (1996), "organ nakli programının yavaş gelişmesinde tıp personelinin bilgi düzeyi ve tutumunun etkisini" araştırdığı çalışmasına dayanarak; hekim, hemşire ve son sınıf öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun böbrek ve kalp nakline olumlu, karaciğer nakline ise olumsuz baktıklarını, alt sınıftaki öğrencilerde organ naklini kabul edenlerin oranının üst sınıftakilere göre daha düşük olduğunu, beyin ölümü tanımını hekimlerin tümünün, tıp öğrencileri ve hemşirelerin %80'inin kabul ettiğini (diğer fakülte öğrencilerinde bu oran %60) belirtmektedir. Rowinski ve ark. (1996), "kendi servislerinde yatan hastalardan potansiyel organ donörleri olması halinde, organ transplantasyon birimine haber verip vermeyecekleri sorusuna" yerel halkın olumsuz yargıları ve ölen hastanın yakınları ile problem yaşama korkusu nedeniyle, hekimlerin sadece yarısının haber vermeyi kabul ettiğini bildirmektedir. Araştırmacı, tıp öğrencilerinin nakil konusundaki tıp bilgilerinin yetersiz olduğunu, kadavradan organ kazanımının artırılması için topluma yönelik eğitim programlarının gerekli olduğunu, fakat bu programların toplum tarafından benimsenmesinde özellikle tıp personelinin bilgi ve tutumunun önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan, Polonya'da "böbrek naklini sınırlayan faktörleri" belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada, toplumun kadavradan organ alımına olumlu baktığı, ancak beyin ölümü

tanımını kuşku ile karşıladığı, bu nedenle de donör kartı imzalamaya karşı isteksiz olduğu bildirilmektedir (Rowinski ve ark.1996).

Tıbbi araştırmalar için hayvanlardan insanlara organ nakli yapılıp yapılamayacağı konusunda sağlıkçılarla diğer alanlar arasında görüş ayrılığı vardır ve fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Verilen cevaplara bakıldığında, bu konuda kararsızların ve "hayır" diyenlerin oranının %80'lere vardığını görüyoruz. Diğer yandan organ nakli ve bağışı hakkında bilgi düzeyi arttıkça insanların bu konuya bakış açılarının olumlu yönde değiştiğini gösteren pek çok literatür çalışması vardır (Naçar ve ark., 2001; Şıpkın ve ark. 2010).

Her üç alanda organ naklinin dinen sakıncalı olduğunu düşünenlerin oranı yaklaşık %14-17'dir. Organ naklinin dinen sakıncalı olduğunu söyleyenlerin sadece %8-12'si araştırma yaptığını ve kesinlikle sakıncalı olduğunu belirtirken, yaklaşık %75-80'inin sakıncalı olduğunu zannettikleri, %11-14'ü ise sakıncalı olduğundan emin olduklarını söylemişlerdir. Yani sakıncalı olduğunu düşünenlerin %90'ı bu konuda herhangi bir araştırma yapmamıştır. Organ bağışı hakkında fikri olmayanlara bu konuyu nasıl araştırcaqları sorulduğunda, üç grubunda yaklaşık %36-42'si resmi din kurumlarına, %26-30'u güvendiği din âlimine soracağını, %30-36'sıda dini kitaplardan araştıracağını belirtmiştir. Her üç grubun verdiği cevaplar arasında istatistiksel fark yoktur ve oranlar incelendiğinde, bütün gruplarda resmi din kurumlarına güven eksikliği olduğu söylenebilir (Tablo 5). Ayrıca, ülkemizin farklı coğrafik bölgelerinde yapılan pek çok çalışmada organ nakillerini dinen sakıncalı bulanların oranının değiştiği, en düşük oranın %3-4 ile İç Anadolu ve Ege'de, en yüksek oranın %17 ile Doğu Anadolu bölgesinde bulunduğunu söyleyebiliriz (Naçar ve ark., 2001; Özmen ve ark., 2008; Çelebi ve ark., 2002, Üstüner, Uysal ve Kaya 2009). Diğer yandan, organ bağışlamama sebebi olarak dini nedenleri ileri sürenlerin en düşük olduğu bölgelerden biri olan İzmir'de bile, beyin ölümü gerçekleşen hastalarda organ bağışı yapmayı reddeden hasta yakınlarının %87'sinin dini faktörleri ileri sürdükleri tespit edilmiştir (Kıraklı ve ark. 2011). Bu durum oldukça manidardır.

Sonuç ve Öneriler

Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizdeki mevcut nakil bekleyen hasta sayısı bağışta bulunan kişi sayısından çok fazladır. İnsanların organ nakli ve bağışı konusundaki bilgi eksiklerinin giderilmesi ve yapılan çalışma sonuçlarına göre organ bağışını artırmak için şu noktalara dikkat edilmesi yararlı olacaktır.

Organ bağışının önemi öncelikle sağlık kesimi olmak üzere bütün alanlarda anlatılmalı, potansiyel organ bağışçıları olan genç nesil yanlış bilgi ve inanışlara karşı eğitilmeli, organ nakil merkezlerinde çalışan görevliler halkla iletişim konusunda bilgilendirilmeli, organ nakil merkezi çalışanları; güven veren, güler yüzlü, saygılı ve sevecen kişilerden seçilmeli, organ bağışında bulunanlara ihtiyaç hissetmeleri durumunda sağlıktan faydalanma önceliği ve kolaylığı sağlanmalı, donör ailelerine maddi değeri düşük manevi değeri yüksek hediyeler verilerek teşvik edilmeli ve organ bağışı konusunda yazılı ve görsel medyadan etkin destek istenmelidir.

Kaynakça

- Ağartan E, Önder SM, Balkaya NA. (2006). Hemşireler organ ve doku bağıışı konusunda yeterince duyarlı mı, 5. *Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresi*, 20-21 Nisan, Şanlıurfa.
- Akış M., Katırcı E., Uludağ H.Y. ve ark. (2008). SDÜ personelinin organ-doku bağıışı ve nakli hakkındaki bilgi ve tutumları, *SDÜ Tıp Fak. Dergisi*. 15(4) 28-33.
- Al-Faqih, S. R. (1991). The influence of Islamic views on public attitudes towards kidney transplant donation in a Saudi Arabian community. *Public Health*,105(2), s.161-5.
- Beutel ME, Greif-Higer G , Haselbacher A, Galle PR, Otto G., 2006. Attitudes towards cadaveric organ donation results from a representative survey of the German population. *Z Gastroenterol*, 44, s. 1135-1140.
- Bölükbaşı, N., Eyüpoğlu, A., Kurt, P. (2004). Organ bağıışı hakkında üniversite öğrencilerinin düşünceleri. *OMU Tıp Dergisi* 21(2), s. 73-77.
- Çelebi F., Balık A. A., Yılmaz İ., Polat K. Y. (2002). Doğu Anadolu Bölgesi insanı organ bağıışına nasıl bakıyor?, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics-Hukuku-Tarihi*, 10, s. 34-38.
- Daar, A.S. ve ark. (1990). Ethics and commerce in live donor renal transplantation: classification of the issues. *Transplantation Proceedings*, 22 (3), s. 922-924.
- Gabel, H ve ark. (1994). Cadaveric organ donation in Scandinavia. 1992. *Transplant Proc*. 26(3): 1715-6.
- Garcia, G.G., Harden, P., Chapman, J. (2012). Böbrek naklinin global rolü. *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*, 21 (1), s. 1-6.
- Genç, R. (2009). Türkiye’de ve dünyada organ transplantasyon cerrahisi: Transplantasyon lojistiğinin yönetimi. *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 25(1), s. 40-44.
- Göz, F., Şalk G. Ş. (2007). Yoğun bakım hemşirelerinin organ bağıışı ile ilgili düşünceleri, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*; 2 (5), s. 77-88.
- Hai, T. ve ark. (1999) Willingness to donate organs and tissues in Vietnam. *J. Transpl Coord*. 9 (1), s. 57-63.
- Hobeika MJ, Simon R, Malik R, et al. (2009). US surgeon and medical student attitudes toward organ donation. *J Trauma*, 67, s. 372-375.
- Kılıç, S., Koçak, N., Türker, T., Gürpınar, H., Gülerik, D. (2010). Kız üniversite öğrencilerinin organ bağıışı konusundaki tutumları ve bu tutumlarına etki eden faktörler. *Gülhane Tıp Dergisi*, 52, s. 36-40.
- Kıraklı, C., Uçar, Z.Z., Anıl, A.B., Ozbek, İ. (2011). Yoğun bakımda beyin ölümü kesin tanı suresinin kısalmasının organ bağıışı oranlarına etkisi. *Yoğun Bakım Dergisi*, 1, s. 8-11.

- Koçak, A., Aktaş, E.Ö., Şenol, E., Kaya, A ve Bilgin, U.E. (2010). Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin organ nakli ve bağışı hakkındaki bilgi düzeyi. *Ege Tıp Dergisi*, 49 (3), s. 153-160.
- Marshall PA, Daar AS (1998) Culturel and psychological dimensions of human organ transplantation. medical humanities program loyola university stritch school of medicine, *Annual Transplantation*. 3(2), s. 7-11.
- McCloskey, JC., Bulechek, GM. (2000). *Nursing interventions classification (NIC)*, Mosby, USA.
- Muthny, FA. ve ark. (2006). Training for doctors and nurses to deal with bereaved relatives after a sudden death: Evaluation of the European donor hospital education programme (EDHEP) in Germany, *Transplant Proc*, 38(9), s. 2751-5.
- Naçar, M., Çetinkaya, F., Kanyılmaz, D., Tokgöz, B., Utaş, C., (2001). Hekim adaylarının organ nakline bakış açıları, *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi I Official Journal of the Turkish. Society of Nephrology*,10 (2), s. 123-128.
- Özer F. G., Karamanoğlu A.Y., Beydağ, K. D., Fidancıoğlu H., Akıncı E., Şanlı İ., Tembelo H., Bozkurt L., Urak S. (2008). Sağlık Yüksekokulunda öğrenim gören bir grup öğrencinin organ nakli/bağışına yönelik görüşleri ve bilgi düzeylerine eğitimin etkisi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 7(1), s. 39 - 46.
- Özmen D., Çetinkaya A. C., Sarızeybek B., Zeybek A., C.B.Ü (2008). Manisa Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin organ bağışına ilişkin bilgi ve görüşleri, *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 28, s. 311-318.
- Parlak, Ş. (2009). Organ bağışı ve organ naklinde ortaya çıkan sorunlar, *TBB Dergisi*, 83, s. 189-222.
- Rowinski, W., ve ark. (1996). Factors limiting renal transplantation program in Poland. *Ann Transplant*. 1(1), s.18-22.
- Şıpkın, S., Şen, B., Akan, S., Malak, T.M. (2010). Onsekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim elemanlarının organ bağışına bakış açılarının incelenmesi, *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 11(1), s. 19-25.
- Taner P., Akarsu C., Ergin A., Dervişoğulları S. (2002). Kırıkkale şehrinde organ bağışı ve kerotoplastiye yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Oftalmoloji Dergisi*, 11(3), s. 122-125.
- URL-1. <http://www.mukellefgazetesi.com.tr/sifresizhaberler/ismoOrganNakli10012012.asp>; Yıl: 30, sayı: 319, Ocak 2012, Mükellef.
- URL-2. <http://www.haberturk.com/saglik/haber/887083-5-bin-519-kisiye-organ-nakli.14.12.2014>.
- URL-3. <http://www.haberler.com/ismmmonunorgan-nakli-ve-turkiye-gercegi-raporu-3332734-haber/> Tarih: 16.12.2014.

- URL-4. [https://organ.saglik.gov.tr/web/Content.aspx?menu=\(3\)organ_ve_doku_dagitimi_istatistikleri_2014](https://organ.saglik.gov.tr/web/Content.aspx?menu=(3)organ_ve_doku_dagitimi_istatistikleri_2014).
- URL-5. [www.tsn.org.tr/ document/ registry 2010](http://www.tsn.org.tr/document/registry_2010).
- Üstündağ H, Gül A, Zengin N, Aydın M. (2007). Böbrek Nakli Yapılan Hastalarda Yaşam Kalitesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(6).
- Üstüner F., Uysal A., ve Kaya B., (2009). Giresun Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Organ Bağışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Düşünceleri, Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi, 8(1), 1-8.
- Whyte, A (1997) The ultimate gift. *Nursing Times*, 9 (6), s. 26-30.
- Woo, K.T. (1992). Social and cultural aspects of organ donotion in Asia. *Ann Acad Med Singapore*, 21(3), s. 421-427.
- Yaşar, M., Oğur, R., Uçar, M., Göçgeldi, E., Yaren, H., Tekbaş, Ö.F., Korkmaz, A. (2008). Bir Sağlık Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin organ bağışı konusundaki tutumları ve tutumlarına etki eden faktörler. *Genel Tıp Dergisi*, 18 (1), s. 33-37.
- Yeter, E., Demirtaş, S. (2010). Organ nakilleri ve organ bağışının önemi. <http://kisi.deu.edu.tr/bulent-.cavas/ders/bok3.pdf>, 1-22.
- Yılmaz Z. (1993). Hastanelerde organ ve doku bağışı hizmetleri. *Erciyes Üniversitesi Yayınları*, 57.